

İNSANÎ İLİŞKİLER AÇISINDAN HAC *

Tabiatı itibariyle medenî/sosyal bir varlık olan insanın fitrâtında inanma ve ibadet etme duygusu da mevcuttur. İnsanın bu özelliği onu doğal olarak bir arada yaşamaya ve bir toplum oluşturmaya mecbur ederken insanlar arasındaki ilişkilerde hak, hukuk ve ahlâkî normlara uyulmasını da bir zaruret olarak beraberinde getirir.

İslâm dini, müntesiplerine gerek beşerî ihtiyaçları gerekse ibadet yoluyla ya da sosyal hayatta birbirleriyle kurdukları herhangi bir ilişkide hakka, hukuka, dinî ve ahlâkî ilkelere bağlı kalmalarını emreder. Bunun yanında İslâm, dinî emirleri ve ahlâkî ilkeleri müminin nefsinde amele dönüşmüş davranışlar olarak görmek ister. Bir müminin Allah ile olan ilişkisini belirleyen ibadetlerinde samimi/içten, riyasız, maddî ve manevî bakımdan temiz, saygılı ve mütevazı olması, ibadetlerinin kabulü ve daha fazla sevap kazanması için temel şartlardır. Bireyler arası ilişkilerde de saygı, nezaket, temizlik, samimiyet, diğerkâmlık, tevazu ve güzel söz esas alınmıştır. Bu bakımdan İslâm dini namaz, oruç, hac ve zekât ibadetlerini müntesiplerine farz kılmakla sadece kul ile Allah arasındaki ilişkiyi değil, aynı zamanda insanlar arasındaki ilişkileri de düzenlemeyi amaçlamıştır.

Hac ibadeti, insanın yaratılışında var olan tevhid inancını sözlü ve fiilî olarak ikrar etmeye bir çağrı olarak algılanabilir. Yüce Allah insandan fitratına uygun olan tevhid dinine yönelmesini ve böylece hakka ve hakikate tutunmasını istemiştir.

* Bu metin Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı Dr. Bünyamin OKUMUŞ tarafından hazırlanmıştır.

Kur’ân-ı Kerîm çok anlamlı ve dikkat çekici bir benzetmeyle insanın fıtratında var olan tevhid inancından uzaklaşp şirke düşmesini şöyle tasvir eder:

حُنْفَاءَ لِلَّهِ غَيْرَ مُشْرِكِينَ بِهِ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ
فَتَخَطَّمَهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوَىٰ بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيبٍ ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمِ
شَعَائِرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ تَقْوَى الْقُلُوبِ

“Allah’a yönelen, ona ortak koşmayan kimseler (olun). Kim Allah’a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuşlar kapışıyor veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklüyor gibidir. Bu böyle. Her kim de Allah’ın nişanelerini (kurbanlıklarını) yüceltirse şüphesiz ki bu, kalplerin takvasından (Allah’a karşı gelmekten sakınmasından)dır.”¹

Bu âyetlerde ifade edildiği gibi Allah’a karşı gelmekten sakınmak O’nun vahdaniyetini kabul etmekle başlar. O’na gönülden saygı göstererek emir ve yasaklarının yüceliğini benimsemek de bu ikrarın tescil edilmesi ve amele dökülmesi anlamına gelir. Böylece insan yaratılışının gereğini ve varlık amacını yerine getirmiş olur.

Hz. Peygamber de bir hadisinde,

مَا مِنْ مَوْلُودٍ إِلَّا يُولَدُ عَلَى الْفِطْرَةِ، فَأَبَوَاهُ يُهَوِّدَانِهِ وَيُنَصِّرَانِهِ

“Her doğan ancak fıtrat üzere doğar. Sonra ebeveyni onu yahudi, hıristiyan ya da mecusi yapar...”² buyurmak suretiyle Allah inancının insanda yaratılıştan geldiğine işaret etmiştir. Ancak insan eğitim ve öğretime açık olduğundan önemli olan onun nasıl bir öğrenimden geçtiği ve nasıl bir eğitim aldığıdır. Onun için insan eğitim ve öğretim konusunda rehberliğe muh-

¹ Hac, 22/31-32.

² Buhârî, *Sahih*, “Kitabu'l-Kader”, 82/3.

taçtır. Yüce Allah insanın doğasına dikkat çekerken doğru bir din eğitimi verilmesini de öne çıkarır:

فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا فِطْرَتَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ عَلَيْهَا لَا تَبْدِيلَ لِخَلْقِ اللَّهِ ذَلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ

“Hakka yönelen bir kimse olarak yüzünü dine çevir. Allah’ın insanları üzerinde yarattığı fıtrata sınıksız tutun. Allah’ın yaratmasında hiçbir değiştirme yoktur. İşte bu dosdoğru dindir. Fakat insanların çoğu bilmezler.”³

Allah’ın bu emrine ve çağrısına kulak veren her mümin özünde tasdik ettiği tevhid inancını söz ve amele dönüştürmüştür.

قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ. إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ

“De ki: ‘Allah doğru söylemiştir. Öyle ise hakka yönelen İbrahim’in dinine uyun. O, Allah’a ortak koşanlardan değildi.’ Şüphesiz, insanlar için kurulan ilk ibadet evi elbette Mekke’de, âlemlere rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan Kâbe’dir.”⁴

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre Yüce Allah, elçisi Hz. İbrahim’i örnek vererek insanları öncelikle şirkten uzak durmaya ve tevhide yönelmeye çağırmıştır. Bu çağrıda insanlar için yeryüzünde Mekke’de rahmet ve hidayet kaynağı olarak kurulan ilk ibadet evi Kâbe’ye atıf yapılmıştır. Hz. İbrahim’e insanları hacca davetten önce Kâbe’nin şirk/ortak koşmaktan; yani putlardan temizlendiği gibi maddî olarak da temizlenerek Allah’ın vahdanîyetini ikrar edenlerin ziyaretine hazır hale getirilmesi bir sorumluluk olarak verilmiştir. Hz. İbrahim’e özel olan bu sorumlu-

³ Rûm, 30/30.

⁴ Âl-i İmrân, 3/95-96.

luk, bütün müminlere geneldir. Bu bağlamda Kur’ân’da Hz. İbrahim’in Mekke’de Kâbe’ye yerleştirilmesinden bahsedilirken tevhid inancının vurgulanması ve oranın ziyaret edenler için temiz tutulmasının emredilmesi arasında pek güzel bir tevafuk/uygunluk vardır.

وَإِذْ بَوَّأْنَا لِإِبْرَاهِيمَ مَكَانَ الْبَيْتِ أَنْ لَا تُشْرِكْ بِي شَيْئًا وَطَهِّرْ بَيْتِيَ
لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ وَأَذِّنْ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ يَأْتُوكَ
رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ

“Hani biz İbrahim’e, Kâbe’nin yerini ‘Bana hiçbir şeyi ortak koşma; evimi, tavaf edenler, namaz kılanlar, rükû ve secde edenler için temizle’ diye belirtmiştik. İnsanlar arasında hacca ilan et ki, gerek yaya olarak, gerek uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler.”⁵

İşte gerçekte hacca çağrı da insanın tevhid inancı merkezinde şirkten ve puta tapıcılıktan uzak durarak Allah’ın birliğini sözlü olduğu kadar fiilî olarak da ikrar etmesi içindir. Dünyanın değişik coğrafyalarından bu davete icabet eden müminler için Hz. İbrahim’in güzel örneğinden hareketle Kâbe, tevhid inancının merkezi ve sembolü olarak müminlerin ziyaret mekânı olmuştur. Bu demektir ki, İslâm’da insanlar arasındaki ilişkilerin temeli tevhid/Allah’ın vahdaniyetini ikrar ve itiraf merkezinde şekillenmektedir. Zira orası tevhid inancının kalp ile tasdik boyutundan küresel anlamda amelî boyutta tezahür ettiği bir mekândır. Haliyle bu mekân aynı zamanda müminlerin Allah’a teslimiyetlerinin test ve ifade edildiği, bir arada yaşamının ve buna bağlı olarak kişisel ve sosyal ilişkilerin sergilendiği bir mekândır. Bu durumu örneklendirerek açıklamak gerekirse; mesele, cemaatle kılınması farz olan Cuma namazı mümini sosyalleşmeye ve bir arada yaşama tecrübesine bölgesel olarak hazır-

⁵ Hac, 22/26-27.

lar. Benzer şekilde hac ibadeti de dünyanın her bir tarafından gelen müminler için bir arada yaşayabilmeyi çok önemli bir tecrübesi ve evrensel seferberliği niteliğindedir.

Yüce Allah'ın Hz. İbrahim'in diliyle yaptığı tevhid çağrısına müminler gönülden teslimiyetle cevap vermiştir:

لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ
لَكَ وَالْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ.

*“Buyur Allahım buyur! Senin bir ortağının olmadığını içtenlikle kabul ettim. Hamd senin içindir. Nimet ve mülk sana aittir. Senin hiçbir ortağın yoktur.”*⁶

İnsanlık tarihinin eski çağlarından günümüze kadar “Allah’ın evi” olarak nitelendirilen ve Kâbe olarak bilinen bu kutlu ve kadim mabedin insanlar tarafından akın akın ziyaret ve tavaf edilmesi, bu muazzam hadisenin insanlık tarihindeki yeri ve önemini ortaya koyduğu kadar İslâm dininin hakikat olduğuna da delâlet eder. Bununla birlikte bu hadise müminin bir fert olarak hem kendi iç dünyasında Allah ile kurduğu tevhid ilişkisinin hem de toplumun bir unsuru olarak inancının evrensel boyutta ve gündelik hayatta nasıl karşılık bulduğunu keşfetmesini sağlar.

Allah’ın vahdaniyetini ikrarda ferdi mükellefiyet esas olduğu gibi namaz, oruç, zekât ve hac ibadetlerinin farz kılınışının hikmeti de bireysel arınma ve temizlikle birlikte toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya da yöneliktir. Bütün bu ibadetlerin ortak kazanımı “takva” kavramında ifadesini bulur. Kur’an müminlere iyilik ve takva konusunda yardımlaşmayı, kötülük ve düşmanlıktan uzak durmayı emreder:

⁶ Buhârî, “Kitabu'l-Hac, Babu't-Telbiye”, 25/26.

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ
اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ

“İyilik ve takva (Allah’a karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın. Allah’a karşı gelmekten sakının. Çünkü Allah’ın cezası çok şiddetlidir.”⁷

Bu bağlamda bir müslümanın kimlik tanımlamasında inanç, ibadet ve amellere bağlı olarak “takva” ve “iyilik” tabirleri öne çıkar. Mümin kendisine verilen değer ve bahşedilen nimetin kıymetini bilip koruması gerekir ki, takvanın bir anlamı da budur. Kişinin kendisini koruması insanın Allah, aile ve akrabaları, komşuları ve çevresiyle, kısaca diğer insanlarla kuracağı güzel ilişkilere bağlı olduğu kadar, iyiliklerde yarış etmesine de bağlıdır. Bu sayede insan kâinatta ve mahlûkat içerisinde Allah’ın kendisi için bahşettiği değeri ve tayin ettiği mevkiin kıymetini korumuş ve takdir etmiş olur.

Yine Kur’an, insanın özelliğine dikkat çekerek, hayatın gidişatında çok farklı çeşitlilikler olsa bile esas olanın hayır işlerinde/iyiliklerde yarışmak olduğunu belirtir:

وَلِكُلِّ وِجْهَةٍ هُوَ مُوَلِّيٰهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ
اللَّهُ جَمِيعًا إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Herkesin yöneldiği bir yön vardır. Haydi, hep hayırlara koşun, yarışın! Nerede olsanız Allah hepinizi bir araya getirir. Şüphesiz, Allah’ın gücü her şeye hakkıyla yeter.”⁸

Bu durumda elde edilen kazanımdan Allah müstağnidir. Yani Allah insanların iman, amel ve ahlâkî davranışlarına muh-

⁷ Mâide, 5/2.

⁸ Bakara, 2/148.

taç değildir. Bunlardan hâsıl olan menfaat ve erişilen kişilik kulun kendisi içindir. Bir müslümanın ibadet yoluyla eriştiği kimlik ve meleke haline gelen ahlâkî davranışlar insanî ilişkilerde belirleyici olduğunda maksat hâsıl olmuş demektir. Hacda kesilen kurbanlardan da asıl maksat, Allah indinde kişinin kendi nefesine dönen kazanımlardır. Kur'ân'da, hacda kesilen kurbanlarla örneklendirilerek Yüce Allah'a ancak müminin "takvası"nın erişeceği ifade edilmiştir:

لَنْ يَنَالَ اللَّهَ لُحُومُهَا وَلَا دِمَاؤُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ التَّقْوَىٰ مِنْكُمْ كَذَلِكَ سَخَّرَهَا لَكُمْ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَاكُمْ وَبَشِّرِ الْمُحْسِنِينَ

*"Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat ona sizin takvanız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır. Böylece onları sizin hizmetinize verdi ki, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı büyük tanıyasınız. İyilik edenleri müjdele."*⁹

Burada kurban ibadeti örneğinde belirtildiği üzere ibadetlerden maksat müslümanın öncelikle kendinden ve kendi nefsinde yola çıkarak bir kişilik karakteri oluşturması belli bir kişilik seviyesine ve olgunluk düzeyine ulaşmasıdır.

İnsan psikolojisinin ve insanlar arasındaki ilişkinin her çeşidinin en çarpıcı örneklerini hac ibadetinde görmek ve gözlemlemek mümkündür. Bu durumda bireyin davranış modeli Kur'ân'da özellikle zikredilen Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'in şahsında bütün peygamberlerdir. Bu itibarla Kur'ân'a ve peygamberlerin hayatına bakılarak bir müminde olması gereken davranış biçimlerini sıralamak mümkündür. Ancak burada Lokmân sûresinde özellikle vurgulanan ve bir müminde olması gereken bazı özellikleri şöyle zikredebiliriz:

1. Allah'ın vahdaniyetini ve ulûhiyetini kabul edip O'na şükür ve ibadet eden,

⁹ Hac, 22/37.

2. Dünyaya gelmesine vesile olan ebeveynine ve diğer akrabalarına iyi davranan, yardımcı olan ve onlarla iyi geçinen,

3. Daima iyiliğe koşup kötülükten kaçınan; bu konuda fedakârlık yapan,

4. İnsanlara karşı alçakgönüllü olan, onlara yüz çevirmeyen, gurur ve kibirden uzak duran; ancak gerektiğinde vakarını da koruyan bir mümin.

Bir müslümanın “güzel ahlâk” özelliklerini kazanması ve kişiliğinin sınanmasında hac ibadeti belli bir süreyle sınırlı da olsa çok önemli bir fırsat sunmaktadır. Bu açıdan müslüman birey hem ibadet ederek kendisini arındırma fırsatını hem de diğer din kardeşlerini tanıma ve bir arada yaşama tecrübesini de ilk kez küresel/evrensel boyutta tatmış olur. Bu yönüyle hac ibadeti bireyin manevî arınması kadar uluslararası boyutta sosyalleşmesine de katkıda bulunur. Müslümanın hayatının ibadet olgusuyla nasıl yürüdüğünü görmesi ve tarihi bugüne taşıması, insanî ve ekonomik ilişkileri canlı tutması ve âdetta bir seferberlik gibi zor şartlarda yaşamayı öğretmesi bakımından da hac ibadetinin çok özel bir yeri vardır.

Hac sadece bireyin eğitimi, ahlâken güzelleşmesi, duygu ve düşünce yönünden temizlenmesi yönleriyle değil, fakat bir arada yaşamanın kaçınılmaz unsuru olan iktisadî hayat bakımından da büyük bir önemi haizdir. Hac bu yönüyle âdetta küresel ekonominin canlı bir pazarı niteliğindedir. Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur:

جَعَلَ اللَّهُ الْكَعْبَةَ الْبَيْتَ الْحَرَامَ قِيَامًا لِلنَّاسِ وَالشَّهْرَ الْحَرَامَ وَالْهَدْيَ
وَالْقِلَابَ ذَلِكَ لَتَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
وَأَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ

“Allah; Ka’be’yi, o saygıdeğer evi, haram ayı hac kurbanını ve (bu kurbanlara takılı) gerdanlıkları insanlar(ın din ve dünyaları) için ayakta kalma (ve canlanma) sebebi kıldı. Bunlar, gök-

lerde ve yerde ne varsa hepsini Allah'ın bildiğini ve Allah'ın (zaten) her şeyi hakkıyla bilmekte olduğunu bilmeniz içindir.”¹⁰

Haccın beraberinde getirdiği ekonomik canlanma aynı zamanda bireye maddî ve manevî bir destek de sağlamış olur. Hac ibadetinin ekonomik yönü gibi zekât, sadaka ve infak da her şeyden önce çalışmanın gerekliliği ve önemi yanında paylaşmanın, ihtiyaç sahiplerine yardımcı olmanın gerekliliği ve önemini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda “tok acın halinden anlamaz” atasözüyle ifade edilen dengesizliğin İslâm'da oruç ibadetiyle dengelendiğini de hatırlatmak gerekir. Zira oruç da insanın arzu ve isteklerine karşı ölçülü olmanın yanında nefsiyle mücadelenin gerekliliğini ve başkasının halini anlamanın önemini ortaya koyar. Kısaca namaz, zekât, oruç, hac ve kurban ibadetlerinden maksat öncelikle bireyi arındırmak, ahlâklı kılmak ve böylece insanları âhirete hazırlamak ve bunun yanında dünya hayatında da bir arada huzur ve barış içerisinde yaşamaktır.

Tevhid inancının ikrarı olan hac, Allah'ın emrine amade olmanın bir ifadesi olarak can ve mal güvenliğinin teminat altında olduğunu da ifade eder. Haccın temel rükünlerinden biri, “emniyet evi” olarak nitelendirilen Kâbe'yi tavaf etmektir. Bu emniyet ve güven ihrama girmekle ihram yasaklarında sembolik ifadesini bulur. Bu durum her canlının yaşama hakkının dokunulmazlığı anlamına gelir. İşte bu, yaşatan ve öldürenin sadece Allah olduğu inancının bir ifadesidir. Bütün varlıkları yaratan, onların hayat hakkını da garanti altına almıştır. Bu itibarla “Allah'ın beytine” giren emniyet içindedir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:

فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ

¹⁰ Mâide, 5/97.

“Onda apaçık deliller, Makam-ı İbrahim vardır. Oraya kim girerse, güven içinde olur. Yolculuğuna gücü yetenlerin haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse (bu hakkı tanımazsa), şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir (Kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır).”¹¹

Kâbe ve Hz. İbrahim örneğinde belirtildiği gibi Allah’ı bilen ve ona yönelen her mümin şefkat ve hidayet/doğruya rehberlik yanında güven ve emniyeti de temsil eder. Bu anlamda hac ibadeti de iman ve amelin karşılığı olarak mümin bireylerin kişilik testidir. Allah bu amaçla oraya yolculuğa gücü yeten müminlerin Kâbe’yi hacetmelerini Allah’ın bir hakkı olarak müminlere yükler. Öyleyse mümin, insanların elinden ve dilinden selâmette olduğu kimsedir. Bu, gerçekte, mümin olmanın gereği olarak Allah adına verilmiş bir sözdür.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ ءَامَنُوا أَوفُوا بِالْعُقُودِ أَحَلَّتْ لَكُمْ بِهَيْمَةِ الْإِنْعَامِ إِلَّا مَا يُثَلَّى عَلَيْكُمْ غَيْرَ مُحِلِّي الصَّيْدِ وَأَنْتُمْ حُرْمٌ إِنَّ اللَّهَ يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ

“Ey iman edenler! Akitleri yerine getirin. İhramda iken avlanmayı helâl görmeksizin, size bildirilecek olanlar dışında, hayvanlar size helâl kılındı. Allah dilediği hükmü verir.”¹²

Unutmamak gerekir ki, “akitleri yerine getirmek” sadece ihram yasaklarına uymakla sınırlı değildir. Allah’ın haram kıldığı her şeyi haram bilip kaçınmak gerekir. Allah’ın hükümlerine saygı gösterip haramlarından kaçınmak Allah katındaki asıl kazanımdır.

ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ

“Bu böyle. Kim Allah’ın hükümlerine saygı gösterirse, bu, Rabbi katında kendisi için bir hayırdır...”¹³

¹¹ Âl-i İmrân, 2/97.

¹² Mâide, 5/1.

¹³ Hac, 22/30.

Hac ibadeti, Allah'ın nişanelerine/hükümlerine uymak ve Hz. Peygamber tarafından uygulandığı şekliyle belirli sembolleri (menâsik), belirli zaman ve belli mekânlarda yerine getirmektir. Gerçekte bu durum bir müslüman için hayatın akışı içerisinde maddî ve manevî arınma adına gerçekleştirdiği bir "itikâf" olarak nitelendirilebilir. Zira Kur'an hac ile ilgili süreç tamamlanınca oradan elde edilen kazanımlarla müminlerin hayata ölçülü bir şekilde sarılmalarını, her konuda aşırılıktan sakınmalarını ister:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَحْلُوا شَعَائِرَ اللَّهِ وَلَا الشَّهْرَ الْحَرَامَ وَلَا الْهَدْيَ
وَلَا الْقَلَائِدَ وَلَا آمِينَ الْبَيْتِ الْحَرَامِ يَتَتَّعُونَ فَضْلًا مِّن رَّبِّهِمْ وَرِضْوَانًا
وَإِذَا حَلَلْتُمْ فَاصْطَادُوا وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَن صَدُّوكُمْ عَنِ
الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُوا

"Ey iman edenler! Allah'ın (koyduğu din) nişanelerine, haram aya, hac kurbanına, (bu kurbanlıklara takılı) gerdanlıklara ve de Rablerinden bol nimet ve hoşnutluk isteyerek Kâbe'ye gelenlere sakın saygısızlık etmeyin. İhramdan çıktığınızda (ister-seniz) avlanın. Sizi Mescid-i Haram'dan alıkoydular diye birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi, haddi aşmaya sürüklemesin."¹⁴

Sonuçta hac mümine Allah ile olan ilişkisindeki deruniliği tattırdığı kadar insan ile insan ve insan ile kâinat ya da diğer varlıklar arasında hukukî olduğu kadar ahlâkî bir ilişkinin de olması gerektiğini hatırlatır. Bu açıdan insan bütün ilişkilerini Allah'ın rızasını merkeze alarak düzenlemelidir. Zira insan, gerek doğayla gerekse canlılarla ilişkisindeki konumu gereği ağır bir sorumluluğu üstlenmiştir. İnsan kâinat ve oradaki bütün varlıklarının hukukunu korumakla ve onlara karşı ahlâklı davranmakla mükelleftir. Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulur:

¹⁴ Mâide, 5/2.

وَالسَّمَاءَ رَفَعَهَا وَوَضَعَ الْمِيزَانَ .^{١٥} أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزَانِ . وَأَقِيمُوا الْوَزْنَ
بِالْقِسْطِ وَلَا تُخْسِرُوا الْمِيزَانَ

“Göğü yükseltti ve ölçüyü koydu. Ölçüde haddi aşmayın. Tartıyı adaletle yapın, teraziyi eksik tutmayın.”¹⁵

İnsana düşen bu denge unsurlarını gözetirken bu âhengin bir anlam ve gayeye matuf olduğunu bilmesidir. O gaye de, insanın bütün ilişkilerinde ölçülü ve tutarlı olabilmesidir. Nasıl ki insan, ticarî ilişkilerinde “teraziye doğru tutmak” ile sorumlu ise insanî ilişkilerinde de güzel ahlâk ölçüsünü en âdil terazi olarak almalıdır. Bu itibarla hacdan sonra da mümin dünyadan el etek çekmez; adalet, hak, hukuk ve güzel ahlâk ölçülerini esas alarak ölçülü ve medeni ilişkilerini sürdürür.

¹⁵ Rahmân, 55/6-8.